

KISS BALÁZS

ELFOGULTSÁG ÉS KÖZÖNY

A politikai vezérek integrációs és dezintegrációs teljesítménye Magyarországon

DOI: 10.18030/socio.hu.2015.4.89

ABSZTRAKT

A dolgozat a politikai vezérek kutathatóságával foglalkozik. Áttekinti a vonatkozó politikaelméleti és vezetéskutatási szakirodalmat, majd részletesen ismerteti a vezetéskutatás legújabb paradigmáját. A paradigma szerint a kiemelkedő politikai vezetők a viselkedésük, főként az üzeneteik alapján három típusba sorolhatók: karizmatikus, ideológiai és pragmatikus vezetők. Ez az úgynevezett CIP modell három komponens együttállásához köti a politikai vezető sikerét: amennyiben a (politikai) szituációra a politikus az annak megfelelő típus viselkedésével válaszol, és ezzel teljesíti a követők, az állampolgárok szituációval kapcsolatos várakozásait, akkor kiemelkedővé vezetővé, vezérré válik. Ez azzal jár, hogy sokakat képes egyesíteni, integrálni a maga politikai közösségébe, végső soron a magyar politikai közösségbe.

A paradigma ismertetése után a dolgozat kijelöli a magyar közelmúlt vezető politikusaival kapcsolatos kutatás irányát, módszerét, mely a CIP modellre támaszkodik. A cikk ezáltal előkészíti három politikus, mégpedig Orbán Viktor, Gyurcsány Ferenc és Vona Gábor integrációs teljesítményének empirikus kutatását.

Kulcsszavak: politikai vezetés, karizmatikus vezető, vezetéselmélet, CIP modell

PREPOSSESSION AND INDIFFERENCE

POLITICAL LEADERS AS INTEGRATIVE AND DISINTEGRATIVE MECHANISMS IN HUNGARY

ABSTRACT

The paper outlines an answer to the question: how to analyse political leaders. After giving an overview of the relevant literature in political theory and leadership studies, the so called CIP model is presented in details. The model claims that, regarding their mental models and behaviours, the outstanding political leaders may be classified as enacting charismatic, ideological or pragmatic leadership. Accordingly, the political process has three interdependent components: the leadership style, the expectations of the followers and the situation in which the leader should act. A leader will be successful and outstanding if, in a specific given and/or constructed situation, he or she behaves in the style that is favourably received by the followers under such conditions. The main result of such a behaviour is that the leader is able to unite and integrate many citizens in his or her political community, and indirectly in the overarching Hungarian political community.

Keywords: Political leadership, charismatic leader, leadership research, CIP model

ELFOGULTSÁG ÉS KÖZÖNY

A POLITIKAI VEZÉREK INTEGRÁCIÓS ÉS DEZINTEGRÁCIÓS TELJESÍTMÉNYE MAGYARORSZÁGON¹

A társadalom integrálásának témérdek politikai ágense és mechanizmusa van (Kiss 2015b), ezek közül ehelyütt azzal a témával foglalkozom, amelyik a jelen egyik legtöbbet emlegetett politikai toposza: a vezér és a vezérhiány.

A magyar baloldal a 2014 tavaszán bekövetkezett vereségekből egyebek mellett azt a következtetést vonta le, hogy miközben mind a jobbközép pártszövetség, mind a szélsőjobb pártja, de talán még a sehová nem csatlakozó közép-erő is fel tud mutatni egy-egy vezért Orbán Viktor, Vona Gábor és Schiffer András személyében, a baloldalnak mint tömbnek nincsen megfelelő vezető politikusa. Hasonló következtetésre juthatunk akkor is, ha a vezérhiányban állítólag nem szenvedő politikai erők rendezvényeit és megszólalásait figyeljük: valóban mindenütt egy-egy politikus látszik uralni mind a politikai nyilvánosság tereit, mind pedig a támogatók érzelmi és tudatos viszonyulását az adott párthoz (Kiss–Szabó–Antal 2014). 2014-re, de valójában már jóval korábban kialakult tehát a politikai elitben az a meggyőződés, hogy vezér nélkül nem lehet sikeresen politizálni Magyarországon; nem védhetetlen az a tétel, mely szerint ennek a felismerésnek köszönhető például Gyurcsány Ferenc hatalomra jutása 2004-ben az MSZP-ben, s ezt igazolta sokak számára a baloldal 2006-os győzelme is.

A közérzlet szerint a kiemelkedő politikai vezető kulcsszerepet játszik az adott politikai párt vagy mozgalom, de például miniszterelnöki poszton akár az egész magyar és magyarországi politikai közösség összetartásában, integrálásában is (Kiss 2015a). Valószínűleg valakit csak akkor van értelme vezérnek nevezni, ha vannak olyanok, akiket vezet, tehát összefogja emberek kisebb-nagyobb csoportját; ha vannak hívei. Minthogy azonban politikáról van szó, ezért legalább ennyiszor találkozunk azzal is, hogy a vezérek megosztják, dezintegrálják a teljes magyar politikai közösséget, de sokszor még a saját politikai táborukat is, például az által, hogy az egyéni ambícióik oltárán feláldozzák a széleskörű összefogást.

Felfogásomban mindkét eset ugyanabba a kategóriába, az elfogultság alá tartozik, tudniillik egy közösséget nemcsak a rajongások tartanak egyben, hanem az utálatok is, ahogyan egy-egy vallásos vagy szekuláris mitológiába az istenek és félistenek ugyanúgy beletartoznak, mint az ördögök és démonok. Összevetve ugyanis a közönyösök csoportjával, az elfogultak, tehát a rajongók egyfelől, a gyűlölködők másfelől, ugyanahhoz a tágabb politikai közösséghez tartoznak, még ha annak különböző részközösségeihez is, máskülönben nem keltene bennük semmilyen érzelmeket egy-egy vezér az ellenoldalon. Ez a tágabb politikai közösség az odafigyelők közössége, akiken túl találhatók a közönyösök.

¹ A dolgozat az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OTKA kutatás (108836) keretében készült. Köszönettel tartozom a Szerkesztőség által felkért bírálóknak hasznos tanácsaikért.

Nem egyetlen politikai közösségnek látom tehát azt, ahová a magyar állampolgárok tartoznak, hanem úgy tartom, hogy egy-egy állampolgár egyszerre több politikai közösséghez is tartozhat, jóllehet az odatartozás felettébb változatos lesz mind intenzitása, mind tartalma szerint. Ezért aztán a vezér integratív teljesítménye annak függvényében ítélni lehet meg, hogy melyik politikai közösség szempontjából tekintjük. A saját táborát integrálja, miközben másokat ebből a táborból kutaszt, tehát az utóbbiakra nézve a teljesítménye dezintegratív. Az által azonban, hogy a vezér erősebb vagy gyengébb érzelmeket és véleményeket kelt a vele szembe fordulóban, akaratlanul is eléri azt, hogy a más táborba csatlakozók továbbra is fontosnak tartják a politikát, s ezen keresztül a szélesebb politikai közösséget; ilyen formán a más táborra nézve a teljesítménye integratív.

A jelen tanulmányban annak a körvonalait szeretném meghúzni, ahogyan szisztematikusabb tudásra tehetünk szert a politikai vezérek többszörös integratív és dezintegratív tevékenységét illetően. Nagyon elvontan fogalmazva az érdekel tehát, hogy mit tesz a vezér akarva és akaratlan a politikai közösségek integrációja érdekében, s ezzel párhuzamosan az is, hogy hogyan járulnak hozzá a vezér követői a vezér létrejöttéhez és fennmaradásához, esetleg megváltozásához. A fentiek értelmében a vezérek pozitíve a saját politikai közösségük integrációjához járulnak hozzá, a visszájáról pedig a többi politikai közösségéhez, ugyanakkor összességében bizonyos állampolgárokat belül tartanak a nemzeti politikai közösség körében, másokat viszont kutasztanak abból. Mi által képes a vezér és az őt körülvevő környezet erre, ha a környezetbe beleértjük a híveket éppúgy, mint például a médiát, az intézményeket éppúgy, mint a mozgalmakat?

A vezérség problémáját ennek a kutatásnak a keretében távol kívánom tartani két markáns állásponttól.

1. Először is nem abból indulok ki, hogy a vezér transzcendens jelenség, valami olyan, mint az Isten által kiválasztott és ezért a felkentség által legitimált király. Ez a szekularizált világban úgy szokott megjelenni, hogy olyan képességekkel és/vagy személyiségjegyekkel rendelkezik, amelyek önmagukban, tehát a társadalmiságtól és ezen belül a politikai környezettől függetlenül is, ebben az értelemben transzcendens módon vannak jelen az adott emberben, és a környezet bármiféle közreműködése nélkül is érvényesülnek.

2. A másik végtelen álláspont teljesen lefokozza a vezéreként megmutatkozó személyt. A vezér szerepe eszerint lényegtelen, mert még akkor is, ha a felszínen az ő tettei fénylenek, valójában a nagy tömegek, az intézmények és hierarchiák mozgatják a társadalmat, s azon belül magát a vezért is. Ha az előbbi a romantikusnak mondható vélekedés, akkor ez utóbbi a determinista, hiszen arra helyezi a hangsúlyt, ami a vezérből a tömegszerűségek és az intézményi meghatározottságok felfejtésével megmagyarázható.

E két megközelítés helyett a vezér, a politikai szituáció és az állampolgárok interakciója érdekel, mert felfogásom szerint ez hozza létre és tartja fenn, szélesíti és szűkíti, teszi mélyebbé vagy sekélyesebbé a politikai integrációt. A vezér játssza a kezdeményező szerepet az interakciókban, de nem légtüres térben kezdeményez, hanem mindig egy adott szituációra reagál, ezt próbálja meg a saját hasznára formálni és átalakítani, illetve próbál új szituációt kezdeményezni. Ilyenformán mind a vezérnek, mind a követőknek, mind pedig a környezeti tényezőknek megvan a maguk hatása az integráltságra és dezintegráltságra, s a feladat az ilyen szituációsorozatnak a tanulmányozása és leírása, hogy lássuk, mikor mely tényezők és cselekvések milyen integrációs következményekhez vezetnek.

A feladat teljesítéséhez előbb áttekintem a külföldi és a hazai vonatkozó szakirodalmat, majd felvázolom az empirikus kutatás módszerét. Terveim szerint a későbbiek folyamán három politikust fogok vizsgálni: Orbán Viktort, Gyurcsány Ferencet és Vona Gábort.

IRODALOM ÁTTEKINTÉS

Valószínűleg jelentős részben Európa dicstelen XX. századi történelme miatt esik jobbra tabu alá a társadalomtudományokban és a politikatudományban a politikai vezérek jelensége (Femia et al. 2009). A tabusítás alatt itt azt kell érteni, hogy miközben kétségtelen súlyuk és tekintélyük okán muszáj velük foglalkozni mind a közbeszédben, mind a tudományban, tematizációjuk jobbra negatív, és éppen ezért sokszor a politikai patológia tárgykörébe esik. A politikai vezér kifejezés hallatán ugyanis sokaknak a húszas évektől szerte a kontinensen felbukkanó diktátorok jutnak eszébe: a Hitlerrek és Sztálinok, a Mussolinik és Rákosik, a személyi kultusz és a tébolyult hatalommánia. Nyugat-Európában voltak ugyan kiemelkedő és nagy hatalommal bíró politikusok, elég, ha Churchillre, de Gaulle-ra vagy éppen Mitterand-ra gondolunk, őket mégsem szokás a vezérek Hitlert is tartalmazó csoportjába sorolni. Ahogyan haladunk nyugat felé, a tabujelleg csökken: Nagy-Britanniában a pártok elnökeit is *leadernek*, tehát vezérnek nevezik, az Egyesült Államokban pedig az elnök felettébb széles körű hatalmi jogosítványai és a diktatúráktól mentes történelem már régóta szabadon tárgyalhatóvá teszi a vezér, főként az elnök mibenlétének a problémáját (Helms 2012:2).

A politika tudományos igényű megközelítései szintén ritkán vetették fel a vezér szempontját, akár a külföldi, akár a belföldi vizsgálódásokat vesszük szemügyre. Ebben az említett történelmi tapasztalatokon túl jelentős szerepet játszott a kezdetben jogias, később szociologizáló megközelítés uralkodó, majd hegemon helyzete a politikatudományban. Amennyiben ugyanis a politikai jelenségeket elsősorban jogilag vagy szociológiai észjárással közelítjük meg, akkor az intézményekre vagy a társadalmi réteg-meghatározottságokra fogunk főként összpontosítani: vagy a jogilag létrehozott és szabályozott intézményekre, vagy a szociológiailag értett intézményekre, de aligha a politikában mozgó személyekre. Mint minden politikán kívüli tényezővel magyarázó felfogással, ezekkel is az a gond, hogy a politikai életben való részvétel okaira és a politikai élet peremfeltételeire vonatkozóan fontos dolgokat mondanak ugyan, de a politikai élet folyásával kapcsolatban nem sokra juthatunk általuk. Például azt sem igen tudjuk meg, hogy ezek a peremfeltételek hogyan alakulnak ki és mitől változnak meg, kiknek a kezdeményezésére módosulnak.

A társadalomtudományok, azon belül a politikatudomány érdeklődése csak a pszichológiai kérdésfelvetések korszakában, s ezen belül is a behaviorista szakaszban fordult a vezér problémája felé. A következmények kettősnek mondhatók: a tömegek lélektanával (Le Bon 1895/2004), majd erre alapozva a tömeg vezér általi megszelídíthetőségével (Le Bon 1910) kapcsolatos eszmefuttatások inkább a diktátori szerepre törekvők körében arattak sikert, a kutatók megmaradtak annál, hogy a vezér iránti odaadást patológiakusnak, a vezérre vágyó személyiséget a normálistól eltérő, például autoriter személyiségnek tekintsék (Garzia 2011).

Valamikor a kilencvenes évek végén és a kétezres évek elején állt be változás ebben: megszorodtak a politikai vezetéssel kapcsolatos vizsgálódások (például Kellerman 2008 és 2012, Helms 2012, Boda 2013), s ez elvezetett a vezér iránti érdeklődéshez is. A nemzetközi mezőnyt áttekintve azt látjuk, hogy a magyar po-

litikatudomány, mégpedig Körösényi András, vezető szerepet játszott és játszik ebben a fordulatban, főként a vezérdemokrácia politikaelméleti vizsgálatát tekintve (Körösényi 2005 és 2009, Pakulski–Körösényi 2012), és várhatóan empirikus munkák is követik majd az elméleti tisztázást (Metz 2014).

A politikatudomány azonban ez idő szerint nem sokkal jutott túl a politikaelmélet vizsgálatain, nagyon kevés empirikus kutatást találunk (Elgie 1995). A kutatók mindegyre ösztönzik az ilyen próbálkozásokat (Peele 2005), de még nemigen sikerült túllépni azokon a félelmeken, amelyeket Gaffney (2001) fogalmazott meg a fordulat elején. Az egyik akadály az volna, hogy a politikatudomány igyekszik objektív, ellenőrizhető, kvantifikálható eredményeket produkálni, márpedig a vezetővel kapcsolatban túl sok a szubjektív benyomás – részben a kutatók, részben a hívek részéről. Mumford (2006) ehhez hozzáteszi, hogy mivel kiemelkedő vezetőből nem sok akad egy-egy korban, ezért velük kapcsolatban nehéz statisztikai módszereket alkalmazni. Ráadásul a társadalomtudományok szeretnének általános törvényszerűségeket megfogalmazni, ám a vezérek éppen attól vezérek, hogy ellentmondanak a mindennapokban megfigyelhető tömeges emberi viselkedési mintáknak.

Márpedig a politikatudománynak empirikus kutatásokat is szükséges folytatnia a kiemelkedő vezetők, a vezérek tárgyában, hiszen számos tény megkerülhetetlenné teszi ezt. Ezek egyik részére a politikaelmélet, másik részére például a kommunikáció és médiakutatás figyelt fel.

1. Nem kétséges, hogy a politikában időről időre megjelennek olyan személyek, akik nem pusztán végrehajtói mások, például az érdekcsoportok vagy a parlamentek, a pártok vagy a mozgalmak akaratának, hanem határozott egyéni politikai vízióval rendelkeznek, vagy legalábbis mindent elsöprő vezéri ambíciókkal. Olyan emberekre érdemes gondolni, mint Konrad Adenauer, Margaret Thatcher, vagy éppen François Mitterand, hazai közegben Orbán Viktor és Gyurcsány Ferenc. Vezérekké váltak, vagyis egyesítettek maguk mögött nagyon sok embert, akik elfogadták, sőt lelkesen üdvözölték az elképzeléseiket, vagy esetleg csak a személyükből áradó vonzást.
2. Újabban a választói döntéseket inkább érthetjük meg akkor, ha nem gazdasági és társadalmi törésvonalakat keresünk mögöttük, hanem ügyekkel (*issues*) és az ezekkel előhozakodó, illetve ezeket előterjesztő személyekkel való azonosulást (Manin 1997, Garzia 2011) vizsgáljuk. Aligha változnának olyan gyorsan a pártok közötti erőviszonyok, ha az állampolgárok a gazdaságban elfoglalt helyzetük, a koruk, a nemük, az iskolai végzettségük, a vallásuk vagy a lakóhelyük alapján hoznák meg választói döntésüket, hiszen a szociológiának ezek a kedvelt rétegződési szempontjai viszonylag stabilnak mondhatók még a mai világra nézve is.
3. Válságos időszakokban mindig felértékelődik a vezér szerepe, hiszen a válság éppen azt jelenti, hogy a bejáratott mechanizmusok és intézmények nem vagy nem megfelelően működnek (Mabey–Morrell 2011, Bligh et al. 2005). A vezér pedig azt ígéri, hogy túl tud lépni, ellen tud állni az intézményes logikáknak, és ráadásul meg is tudja őket változtatni, hozzá tudja igazítani őket a megváltozott körülményekhez.
4. Intézményekkel mindig jóval nehezebb, esetleg egyenesen lehetetlen szubjektíve azonosulni, márpedig a társadalmi csoportok nem jelentéktelen része azonosulni akar azzal a környezettel, politikai berendezkedéssel, amelyben élnie adatott. Erre a politikai vezér személye sokak számára nagyon is alkalmas.

Különösen igaz ez a pártok hanyatlásának időszakában, és még inkább egy olyan időszakban, amikor a politika és az élet mediatisáltsága következtében semmi akadályt nem jelent az a tény, hogy szervezetek, intézmények és csoportok helyett személyek népesítsék be az elképzelt politikai közösségeket (Anderson 2006, Bennett 2012).

5. A politikai, kulturális, vallási, értékrendbeli pluralitás és pluralizmus rendszeresen eljut olyan helyzetekbe, amelyek széteséssel látszanak fenyegetni a (nemzeti) politikai közösséget. Ilyenkor a vezér személye segíthet újraalkotni azt a fősodort, többséget, pontosabban többségi imázst, amely a többséghez tartozni akarók számára mintája, megtestesítője és hordozója lehet a közösséget összefogó eszméknek, értékeknek, kultúrának (Hogg 2001). Vastagon hozzájárul ehhez az a tény, hogy a vezérnek, a celebritásokhoz hasonlóan, nincsen magánélete (Corner 2000): olyan módon prototípusa az átlagpolgárnak, a közösségnek, hogy egyáltalán nem csak a közéleti eligazodásban segíti az állampolgárokat, hanem a magánéletben is, annak kialakításában, hogy hogyan szép és helyes élni.
6. Bernard Manin (1997) szerint nem kell féltünk a képviselet elvét attól, hogy a választók előnyben részesítik a vezetőket és a politikusokat a pártokkal szemben, ugyanis a képviseleti demokrácia hosszú ideig személyes képviseletet jelentett, s a pártelv egyáltalán nem volt elfogadott a politikaelmélet és politikai filozófia számára. A XX. században ez megváltozott ugyan, de ez nem zárja ki a képviselet újra nem pártokon keresztül történő érvényesülését.
7. Magyarországon különösekképpen feszítő a demokratikus politikai hagyományok képlékeny volta, valamint általában a nemzet mibenlétével és a történelem értékelésével kapcsolatos rendszeres politikai összetűzések identitásgyengítő hatása, ami elháríthatatlan feladatokat ír elő, és persze jól kihasználható lehetőségeket is nyújt a politikai vezetőknek arra, hogy az örökölt minták kétes volta okán inkább ők szabják meg az együttműködések alapját és mikéntjét, jelszavait, logikáit és stílusát (Lányi 2001).
8. Végül, mihelyt kinyitjuk a politikatudományi vizsgálódások előtt az érzelmek felé vezető ajtót (Kiss 2013), olyan vizsgálati tárgyak és módszerek kerülnek a kezünk ügyébe, amelyek megint csak felértékelik a személyeket és a személyekhez való racionalitáson túli viszonyulás jelenségeit a politikai élet, ezen belül a politikai közösség keletkezése, megerősödése és meggyengülése megértésében (Collins 2004, Kiss–Szabó–Antal 2014).

VEZETÉSKUTATÁS – A CIP MODELL

Ahogy láttuk, a politikatudomány eléggé az elején jár annak, hogy a vezér kérdésének megválaszolásához operacionalizálható iránymutatással szolgáljon. Van azonban a társadalomtudományoknak egy olyan interdiszciplináris területe, ahonnan jelentős inspirációt kaphat az ilyen vizsgálat. Ez a vezetéskutatás.²

A vezetéskutatás alapkérdése az, hogy mitől lesz sikeres egy vezető, mitől függ a teljesítménye. Valaha a válaszok a vezetői szerepet betöltő emberek egyéni tulajdonságai körül fogalmazódtak meg. A vezetőt az örökölt, otthonról hozott tulajdonságai teremtik, például a kezdeményezőkézség, a jó kommunikációs képességek, a szenvedélyesség vagy akár az agresszivitás bizonyos foka, a vezető, a vezér tehát önmaga teremtője.

² Fő tudományos fórumai a *Leadership* és a *The Leadership Quarterly*.

Később a kérdés kinyílt a körülmények számba vétele felé: bármilyen képességekkel rendelkeznek is az egyén, vezetővé akkor válhat, ha ezek egybeesnek a körülményekkel, a kontextus igényeivel. A környezetben pedig a legfontosabb tényező a követők, a beosztottak voltak. Max Weber (1978: 242) is említi, hogy még a karizmatikus uralom is igényli a követők általi elfogadást, s hogy a követők rendre meg is vonják a támogatásukat a vezetőtől, amennyiben az nem képes teljesíteni az ilyen követelményeket.

Mivel a következő lépésben a szakírók azt kezdték vizsgálni, milyen környezeti összetevők bizonyultak kedvezőnek egy-egy vezető kiemelkedéséhez és jó teljesítményéhez, érzékelhetővé vált az, ahogyan a vezetéskutatás a siker zálogának keresése közben eljutott a vezető totális autonómiájától a környezettel folytatott interakciójához. Ennek egyik állomásaként fogalmazódott meg a nyolcvanas-kilencvenes évek uralkodó vezetésméleti paradigmája, a James MacGregor Burns (1978) által bevezetett megkülönböztetés a tranzakciós és a transzformatív vezetők között. A tranzakciós vezető mintegy cserekapcsolatban áll a követőivel, az alkalmazottakkal: a beosztottak elvégzik a maguk munkáját, a vezető pedig jutalmaz és büntet, irányítja a teendőket, meghozza a tőle várható döntéseket, igyekszik javítani a bevett folyamatok hatékonyságán stb., tehát mindenki a rá kiosztott funkciónak megfelelően működik. A transzformatív vezető ezzel szemben víziót terjeszt elő, mely túllép a jelen rutin folyamatain, és a szervezetet valamilyen fényes jövő felé kívánja elmozdítani.

A vízió megléte és radikális jövőre irányultsága köti össze egymással a transzformatív vezető fogalmát a karizmatikus vezető Webertől (1978: 241) származó típusával. Az ilyen vezető a vízió segítségével változtatja a többieket a saját követőivé pusztán beosztottakból, a vízió révén integrálja őket valamilyen közösségbe. Jól érzékelhető Weber hatása azon is, hogy az irodalom előszeretettel kapcsolta és kapcsolja össze máig az ilyen vezetőt a válsághelyzetekkel. Weber (1978: 246) is azt gondolta ugyanis, hogy a karizmatikus uralom nem lehet tartós, mert a vízió vagy intézményesedik, és akkor legális vezetés veszi át a helyét, vagy hagyománnyá válik, és akkor tradicionális uralom lesz belőle. A modern berendezkedés tehát elméletileg ellenáll a karizmatikus vezetésnek: csak válságok és radikális átalakítási kényszerek idején engedhet teret a karizmának.

A Burns féle paradigmaváltás azért is fontos a számunkra, mert immár nem úgy szokás feltenni a kérdést, hogy milyen tulajdonságok tesznek valakit vezetővé, hanem megfordítva: milyen viselkedés figyelhető meg azok működésében, akik sikeres vezetővé lettek, milyenek a híveik, követőik, továbbá mi jellemzi azokat a helyzeteket, amelyek kedveztek nekik a vezetővé válásban.³ Ebből nem esszencialista, hanem fenomenológiai leírások következnek: keressük meg a sikeres vezetőket, és nézzük meg, milyen viselkedés jellemző rájuk.

Szintén Weber (1978: III) az egyik fő forrása a kétezres évek második felében fontossá vált paradigmának, az úgynevezett *CIP modell*nek. Michael Mumford és szerzőtársai (Mumford 2006, Mumford–Van Doom 2001, Mumford et al. 2007, Mumford et al. 2008, Strange–Mumford 2002, Strange–Mumford 2005) azért dolgozták ki a három típusból álló osztályozást, mert úgy találták, hogy túlságosan differenciálatlan az a felfogás, amelyik csak egyszerű ügyintézőt (tranzakciós vezető) és a válságok idején jövőt mutató figurát (transzformációs vezető) különít el. Weberhez hasonlóan és kifejezetten az ő tipológiájára támaszkodva három vezetőfajtát különböztetnek meg; e háromnak a megnevezése: karizmatikus, ideologikus és pragmatikus vezető. Mint látjuk majd, akad párhuzam, de még több eltérés a weberi karizmatikus, tradicionális és legális uralomtól.

³ Ilyen háromtényezős megközelítést vázol fel Joseph Nye (2008).

A mumfordi megközelítés külön előnye a számunkra az, hogy elsősorban politikai vezetők vizsgálatán alapul. Száz fölötti azoknak a politikai és egyéb vezetőknek a száma, akiknek az életét és megítélését kódolta a kutatócsoport (például Strange–Mumford 2002), de folytattak kísérleteket is a vezetői tipológiájuk alátámasztása végett (Strange–Mumford 2005, Bedell-Avers et al. 2008). Olyan politikusok szerepelnek a példatárunkban, mint Benjamin Franklin (Mumford–Van Doom 2001), Adolf Hitler, Indira Gandhi, Charles de Gaulle, Benito Mussolini és Jozsef Sztálin (Strange–Mumford 2002).

Nem térhetek ki minden részletre, de röviden be kell, hogy mutassam a három típust, ugyanis ezek lehetnek irányadók a politikai vezérek teljesítményének a mérésében. A politikai vezér mint integrációs mechanizmus ugyanis e felfogás szerint bizonyos specifikus helyzetekben, sokszor dezintegratív tendenciák közepette indul működésnek, és a sikere attól függ, hogy mennyiben felel meg a szituációnak és a szituáció nyomán kialakult és formálódó politikai közösségi várakozásoknak, igényeknek. Ha tehát van három láthatólag sikeres politikusunk, akkor a sikerük és időnkénti kudarcuk a politikai szituációk megfelelő kezelésére vezethető vissza. Ez a kezelés pedig akkor sikeres, a vezér akkor tud maga köré gyűjteni kellő számú szavazót, támogatót és lelkes hívet, tehát akkor képes különböző mértékben integrálni az állampolgárok sokaságát, ha a kialakuló szituációkra az elvárt módon reagál. És megfordítva: akkor vall kudarcot, akkor veszíti el támogatói, szavazói és lelkes hívei kisebb-nagyobb részét, ha viselkedésében nem alkalmazkodik a kialakult szituációhoz. A CIP modellhez vezető kutatások pedig éppen azokat a tipikus viselkedési stílusokat mutatták fel, amelyek a tipikus szituációk függvényében sikerrel vagy kudarccal jártak.

Lássuk a három típust!

A karizmatikus vezető⁴

Azokat a sikeresnek bizonyult vezetőket nevezi a modell karizmatikus vezetőnek, akiknek a működésében központi helyet kapott a jövőre irányuló vízió. A vízió nem a közeljövő kisebb-nagyobb megteendő lépéseiből áll, hanem a szervezet vagy az ország időben távolabbi és minőségileg más és jobb állapotának a leírásából. A karizmatikus vezető nem azzal foglalkozik, hogy milyen lépéseken keresztül lehet eljutni ebbe a szebb jövőbe, hanem azzal, hogy a jövőbeli állapot felvázolásával fellelkesítse a követőit az egyéni és autonóm cselekvésre a cél elérése érdekében. A jövőkép sem túlságosan részletezett és konkrét, ellenkezőleg: kellően homályos és eléggé nyitott a potenciális követők számára ahhoz, hogy azok megtalálják benne a saját helyüket, és kitalálják azt is, hogy egyénileg milyen módon járulhatnak hozzá a célok eléréséhez.

A karizmatikus vezető tehát főleg lelkesít. Ugyanakkor személyes példamutatással és áldozathozattal cselekvési mintát is felmutat. Mivel a karizmatikus vezető a célkijelöléssel gyakorol befolyást és integrál, ezért személyes kötődést és bizalmat kell kialakítania. A követőnek ugyanis meg kell bíznia abban, hogy a kijelölt célok, a jövőkép reális, a felvázolt állapot elérhető. Ezt a bizalmat a karizmatikus vezető azzal is erősíti, hogy a cselekvési lehetőségeket bontja ki és hangsúlyozza; optimistának, nyitottnak és magabiztosnak mutatkozik.

A karizmatikus vezető a célok által egyben értelmet is ad a cselekvéseknek, és identitást a követőknek – a vízió ennek is eszköze. Olyan helyzetekben számíthatunk ezért a feltűnésére és sikeres működésére, amikor a né-

4 Mumfordék leírása jelentős mértékben támaszkodik Conger és Kanungo munkáira (Conger 1989 és Conger–Kanungo 1998).

pesség viszonylag nagy részének gyenge vagy megrendült az identitása. Ezért van az, hogy a karizmatikus vezető, egyébként az ideologikus vezetővel egyezően, nagy népszerűsége tehet szert az identitás diffúzióval jellemezhető körében, akiknek nem kis része a még politikai identitásra nem lelt, fiatal vagy eleddig közömbös állampolgár.

A karizmatikus vezető megjelenése nem igényel erős csoportkohéziót, ellenkezőleg, akkor van rá a leginkább igény, ha a kohézió alacsony szintű, mert ezt majd ő teremti meg a vízióval. Ez még a potenciális vezető társakra is igaz, vagyis a karizmatikus vezető nemigen hajlandó a hatalommegosztásra, mert a vízió az ő személyéhez kötődik. Ezzel szemben szívesen hoz létre mozgalmat maga körül, vesz részt tömegmozdulásokban, ezzel is mintegy átnyúlva az egyéb közvetítő mechanizmusokon, és pedig a személyes kötődések létrehozása és megerősítése végett.

Az ilyen vezető fontos eszköze a megfelelő kommunikáció, mely tehát nem a küszöbön álló lépések bemutatására, hanem az attitűdök, az érzelmek megváltoztatására irányul. A Mumfordék által rendszeresen hivatkozott, és számos kísérlettel és kutatással alátámasztott Fiol–Harris–House (1999) tanulmány szerint a karizmatikus vezetők kétféle lelkiállapottal szoktak megküzdeni akkor, amikor változást akarnak elérni: a jelenhez, a konvencióhoz való ragaszkodással és a változástól való félelemmel.

Az első lépésben ezeket az érzelmeket szokták meggyengíteni, mégpedig úgy, hogy jelzik azt, hogy a jelenhez való ragaszkodás nem gyümölcsöző, illetve azt, hogy a változástól való félelem nem megalapozott. Ebben a szakaszban tehát a markáns érzelmi viszonyulástól még csak a semlegességig juttatják el a követőket.

A következő szakaszban a kommunikáció arra irányul, hogy a korábban a jelenhez ragaszkodókban a változás iránti vágyat keltse fel, míg a korábban a változástól tartókban a változatlanságtól való félelmet.

Végül a harmadik fázisban a karizmatikus vezető az első csoportban a változási iránti vágyat az ő általa javasolt változásokra irányítja rá, míg a másik csoportban a változatlanságtól való félelmet a változás iránti vágy helyettesíti.

Attól függően, hogy milyen léptékű változással, illetve milyen méretű és állapotú népelességgel van dolga a karizmatikus vezetőnek, a folyamat akár éveket is igénybe vehet.

Az ideologikus vezető

Az ideologikus vezető is célokat tűz ki és hangsúlyoz a követői számára, kommunikációs lépései is meg egyezhetnek a karizmatikus vezetőével, ám ezek a célok nem a jövőből érkeznek, hanem a múltból – ilyenformán az ideologikus vezető párhuzamba állítható a tradicionális uralom Weber által bevezetett fogalmával. Az ideologikus vezető beállításában a múltból eredő értékek és célok a maguk természetes módján érvényesülnének, illetve elérhetőek lennének, amennyiben nem tornyosulnának ez elé akadályok. Az általa kitűzött feladat tehát az akadályok lebontása. Az ideologikus vezető ezért olyanok számára vonzó, akik osztják az általa a múltból merített és felmutatott értékeket.

Az ideologikus vezető feltűnéséhez és sikeréhez az olyan válsághelyzetek a kedvezők, amelyekben nemcsak a jelen eljárásai mondanak csődöt, hanem a kilátások tekintetében is erős, aligha felszámolható megosztottság van. Ekkor életképes alternatíva a múltbeli értékekre apellálás.

A múltbeli értékek középpontba helyezése okán a követők, az állampolgárok érzékenyek az értékinkonzisztencia jeleire, és ez kockázattal jár az ideologikus vezető számára. Míg ugyanis a karizmatikus vezetőnek viszonylag könnyen elnézik bizonyos értékek be nem tartását, az ideologikus vezető éppen ezekben kell, hogy élen járjon. Például a követők szemében a karizmatikus vezető körüli korrupció kevésbé zavaró, mint ha ugyanezt látják az ideologikus vezető környezetében. Ugyanakkor az ideologikus vezető fellépését elősegíti mások korruptsága, hiszen ez ellentétes a bevett értékekkel, amelyeknek pedig ő a bajnoka.

Szintén előnyös az ideologikus vezetők számára minden olyan szituáció, amelyben nagyobb társadalmi csoportok áldozatokként jeleníthetők meg. A logika megint ugyanaz: a méltánytalanság, az áldozati lét annak a következményeként jelenhet meg vagy jeleníthető meg, hogy bizonyos körülmények akadályozzák a fontos értékek, például a méltányosság, az egyenlőség értékének az érvényesülését, tehát a feladat az akadályok felszámolása, és erre az ideologikus vezető a legalkalmasabb.

Ahogy a karizmatikus vezetőnek, úgy az ideologikus vezetőnek is nagy szüksége van szociális készségekre, ugyanis ő is személyes elkötelezettségekre kell, hogy támaszkodjék. Ezek alkalmazására pedig a követőkkel történő gyakori közeli érintkezések, például politikai nagygyűlések alkalmával kerülhet sor. Mindkét típus szívesen kezdeményez tehát ilyeneket.

A kohéziót tekintve az ideologikus vezető megjelenése és sikere igényli a legmagasabb szintet. Ebben általában a más csoportoktól való elválasztás gesztusát szokta alkalmazni, vagyis elsősorban azt hangsúlyozza, ami a saját csoportot elválasztja a többitől. A magasabb kohézió hajlamosabbá teszi az ideologikus vezetőt arra, hogy megossa a hatalmát, mert számíthat arra, hogy a vezetőtársak is egyek vele az értékek tiszteletében.

A pragmatikus vezető

A pragmatikus vezető nem célokat hangsúlyoz – eredjenek ezek akár a jövőből, akár a múltból –, hanem a megteendő lépéseket; a típus párhuzamos a legális uralom weberi fogalmával. A célok ugyanis az ilyen vezető beállításában a jelenből adódnak, a körülmények által determináltak, ezért a vezetői útmutatás a mindennapos cselekvés mikéntjének a meghatározására irányul, és nem a célkitűzésre.

A pragmatikus vezetőnek ritkán van dolga a tömegekkel; nem mozgalmakat, hanem inkább intézményeket hoz létre. A széles állampolgári csoportok helyett az elitekre támaszkodik, őket próbálja befolyásolni, mert az elitektől várható el a leginkább az, hogy a vezetőhöz hasonlóan felismerjék a körülmények és a helyzet által generált feladatokat és célokat, és persze ők képesek arra is, hogy mozgásba hozzák a szélesebb körű cselekvést. Az eliteket a kölcsönös érdekelttség, és nem valamilyen személyes kötődés vagy vonzalom kapcsolja össze a pragmatikus vezetővel. A pragmatikus vezetőnek tehát nem kell a tömeggel kommunikálnia, ellenkezőleg, jobb, ha távolságot tart tőle.

A pragmatikus vezető kommunikációjára ezért a racionalitás a jellemző, és nem az emocionalitás, mint a másik két típusra, hiszen azt sugallja, hogy a reális körülményekből indul ki és nem a múlt értékeiből vagy a jövő vonzó képéből. Ennek megfelelően a pragmatikus vezető imázsában és önképében a hozzáértés dominál, az egyes intézkedési területeken való szakmai jártasság.

A pragmatikus vezető nem foglalkozik identitásteremtéssel, mert eleve autonóm, magabiztos emberekkel van dolga, az ilyen emberek körében népszerű. Az értékek tekintetében a fő feladata az igazságosság megteremtése, mégpedig a procedurális és elosztási igazságosságáé, illetve ennek percepciójáé, hiszen egyébként nem biztosított az érdekeken alapuló együttműködés.

A pragmatikus vezetők számára szükséges valamilyen minimális szintje a csoportkohézióknak, különben nem lehetséges az együttműködés, mert nincsen egyetértés az értékekben és célokban – hiszen ezeket nem a pragmatikus vezető tűzi ki.

Két kiegészítést érdemes még tenni, hogy lássuk a modell kellő rugalmasságát.

1. Az egyik az, hogy vannak vegyes típusok. Ez azt jelenti, hogy egy-egy vezér az élete során szituációtól függően alkalmazhatja hol az egyik, hol a másik, hol a harmadik típusra jellemző viselkedési formát és kommunikációt. Vannak vezérek, akiknek ez könnyen megy, mások viszont esetleg csak egyetlen típusnak megfelelő magatartásra képesek; ők kiszolgáltatottak a történések forgandóságának, de rövidebb időszakokban nagy sikereket érhetnek el.

2. A másik lényeges tényező az, hogy a vezetők nagyon is törekedhetnek arra, hogy az ő típusuknak megfelelő szituációk jöjjenek létre. Minden vezető ráébred egy idő után arra, hogy milyen szituációban érzi otthonosan magát, illetve milyenné érdemes egy-egy helyzetet átértelmeznie ahhoz, hogy a közege éppen az ő általa hordozott viselkedési mintát igényelje megoldásként. A politika nem utolsósorban, sőt, talán elsősorban éppen ebből áll: szituációk kezdeményezéséből, átértelmezéséből, megkonstruálásából, és aztán a hozzájuk való alkalmazkodásból egy kedvezőbb szituáció létrehozása érdekében.

A CIP modell kellően részletes ahhoz, hogy operacionalizálni lehessen, és az egyes típusokkal kapcsolatban empirikus kutatást lehessen végrehajtani. Erre az operacionalizálásra tesztek kísérletet a következőkben.

AZ EMPIRIKUS VIZSGÁLAT KERETEI ÉS MIKÉNTJE

Ahogy jeleztem, a vezér integrációs teljesítményét a típusos viselkedésének az elfogadottságán lehet mérni. Ehhez tudnunk kell, melyik fogalom mit jelent, és hogy a viselkedés mely összetevői hogyan mérhetők.

Fogalmi keretek

A vezér integráló szerepet játszik az adott politikai közösség összetartásában. Ennek az állításnak a megvilágítása végett tisztáznunk kell a politikai közösség, az integráció és a dezintegráció, valamint a vezér fogalmát.

Itt és a továbbiakban **politikai közösség** alatt minden olyan embercsoportot értek, amelynek a tagjai politikai alapon összetartozónak érzik és képzelik magukat, vagy legalábbis annak mutatkoznak például a parlamenti választások pillanatában, de esetleg ennél gyakrabban is. Nemcsak az állam által megfejelt társadalom egésze képezné eszerint a politikai közösséget, hanem ilyenként ragadhatnánk meg azokat az embereket is, akik egy-egy párttal, politikussal vagy politikai mozgalommal érznek közösséget.

Jól látható, hogy az így értett politikai közösség nem kívülről formálisan meghatározott, mint például a magyar állampolgárok közössége, hanem az állampolgárok viselkedése és szubjektív diszpozíciója, akár érzel-

mei alapján is konstituálódik. Ezzel kinyitottam a politikai közösség fogalmát a földrajzilag távol levők felé, illetve azt is lehetővé tettem, hogy ugyanabban a fogalmi keretben legyen tárgyalható a nemzeti, az állami, az európai, a regionális vagy éppen a települési, a párthoz kötődő, életstílushoz kötődő, vezérhez kötődő stb. politikai közösség integrációja és dezintegrációja.

A politikai közösség sosem homogén, nem az egyetlen időpontban sem, és különösen nem az hosszabb időtávon. A vezetéskutatás is reflektált erre: például Kellerman (2008) a követők öt csoportját különböztette meg egymástól: az izoláltat, a szemléltőt, a résztvevőt, az aktivistát és a rajongót. A lényeg számunkra most az, hogy lássuk a politikai közösségnek ezt a heterogenitását, azt ugyanis, hogy a szituációra és a vezérnek az adott helyzetben mutatott viselkedésére reakcióként bizonyos követő csoportok az összetartozás egyik szintjéről elmozdulhatnak egy másik felé, majd egy újabb fordulat hatására esetleg vissza. Ezt nagyon közvetetten ugyan, de a választási sikerekkel és a közvélemény-kutatások eredményeivel mérhetjük.

Az **integráció** az a folyamat, amelynek a során az emberek eljutnak a politikai közösséghez tartozás cselekvéses, kognitív, értékelő és érzelmi állapotába.⁵ Az adott közösség integráltsága, amiképpen az egyén közösségbe integráltsága, időben hullámzó, tehát dinamikus folyamat. Szemben a formális integráltsággal, mint amilyen az állampolgári státus, mely vagy megvan, vagy nincsen meg, tehát statikus, a közösséghez tartozást folyamatosan meg kell újítani cselekvéssel vagy legalább az adott közösség ügyeire való odafigyeléssel.

A **dezintegráció** az a folyamat, ahogyan az eddig az adott közösséghez tartozó emberek és csoportjaik eljutnak oda, hogy hátat fordítsanak a közösségnek. Végállapota az, amikor többé nem csak cselekvéseikkel nem vesznek részt az életében, hanem már nem is figyelnek oda a közösségre, a benne zajló folyamatokra, eseményekre, még negatív érzelmeik sincsenek iránta. Természetesen a formális közösségi tagságuk, például az állampolgárságuk ettől még megmaradhat, de az integráltságuk leszűkül az elkerülhetetlen formális kapcsolatokra.

Vezér az a politikus, aki mind a saját ambíciói szerint, mind pedig az adott közösség tagjai szerint a közösség összetartásában és boldogulásában meghatározó szerepet játszik. A vezér tehát a CIP modell által definiált kiemelkedő vezető, és ezért három típusa különíthető el: a karizmatikus, az ideológiai és a pragmatikus. Vezérré válását alapvetően az segíti elő, ha a mások vagy saját maga által generált helyzetekre a megfelelő módon reagál, s ebben a reakcióban a helyzetnek megfelelően viszonyul a követőihez, azok kellően nagy csoportjaihoz.

A vezér ambíciói egyrészt kiolvashatók a megszólalásaiból és más megnyilvánulásaiból, tetteiből, másrészt abból, amivé a közösségen belül válik. Ez nem azt jelenti, hogy mindenkit vezérnek tekintünk, aki formális vezetői szerepet foglal el a közösség hierarchiájában, hiszen vezetővé válhat valaki jobb híján is, még a miniszterelnöki posztot is megszerezheti – ahogyan ez 2009 tavaszán történt Magyarországon. Mégsem védhetetlen az a kijelentés, hogy normális körülmények között miniszterelnökké és országos jelentőségű párt elnökévé aligha válhat olyan valaki, aki nem kiemelkedő vezető, tehát vezér.

Elfogadhatónak tekintem és alkalmazandónak gondolom a CIP modellt az egyes magyar politikai vezetők integrációs teljesítményének a vizsgálatában. Azt feltételezem tehát, hogy a három elemzendő politikus (Orbán

⁵ Az identitás kognitív, értékelő és érzelmi összetevőinek a gondolata Tajfeltől (1972: 292) származik, de – éppen, mert politikáról van szó – ki kell bővítenünk a cselekvéses azonosulás komponensével.

Viktor, Gyurcsány Ferenc és Vona Gábor) feltűnése és sikeressége, vagyis a maguk politikai közössége általi elfogadottsága alapján értelmesen besorolható a CIP modell által definiált típusok valamelyikébe, illetve esetleg egynél több típusra jellemző viselkedést találunk náluk. Ennek a vizsgálati irányynak az integrációs kérdéssel szempontról az az értelme és hozadéka, hogy – mint a modell bemutatásánál láttuk – a vezér jobbára a dezintegráció állapotában tűnik fel, ezt tudja a maga tipikus viselkedésével orvosolni például vagy a távlati célok kijelölésével, vagy a közös értékek felmutatásával, vagy az ügyek hatékony intézésével.

A VIZSGÁLAT IRÁNYAI

Amennyiben tehát a vezérkutató arra irányul, hogy felmérje, milyen integrációs és dezintegrációs teljesítményt mutatott fel a három politikai vezér Magyarországon, a következőket érdemes elemeznie:

1. A vezér személyes cselekvései. Nehéz elválasztani egy-egy politikai tevékenységén belül azt, ami a saját cselekedete, például a szövege, attól, ami valójában a háttérben működő stáb erőfeszítéseinek az eredménye, például a stáb által írt beszéd vagy kitalált politikai lépés, jóllehet a felszínen politikusi cselekvésként jelenik meg. Úgy vélem azonban, hogy mivel a stáb aligha képes rákényszeríteni a politikusra bármit, ezért a politikusi beszédek és személyes tettek mindenképpen a politikusi erőfeszítéseiként tartandók számon.

2. A vezér másodlagos megjelenései a nyilvánosságban. A politikusokról, cselekvéseikről és megszólalásairól különféle tudósítások készülnek, ezek jelentős részét a politikusi stáb állítja elő és helyezi el a nyilvánosságban, például a politikus honlapján vagy előzetes egyeztetés alapján különböző médiumokban. Habár általánosságban véve ez a reprezentációs kör is végső soron a politikus jóváhagyásától függ, feltételezhetjük, hogy itt a stáb autonómiája szinte korlátlan.

3. A vezér tömegmédiabeli reprezentációi. A politikusok gyakran válnak a tömegmédiátudósításainak a tárgyaivá. A vezérnek vagy a stábjának aligha van teljes ellenőrzése a felett, ahogyan egy-egy újságban vagy rádió- és tévé-műsorban, internetes hírportálon a híradás, a tudósítás vagy véleményanyag tartalmaként megjelenik. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a magyar médiára a párhuzamosság jellemző (Hallin–Mancini 2008), tehát az, hogy a médiumok túlnyomó része többé-kevésbé közel áll politikai szempontból a különböző pártokhoz vagy legalább politikai oldalakhoz, s ekként tudósításaiban és műsoraiban nem független, hanem a vezért pozitívabban vagy negatívabban jeleníti meg annál, mintha nem fűzné hozzá sem politikai rokonszenv, sem ellenszenv.

4. A vezér *social media*-beli reprezentációi. A Facebook, Twitter, Youtube és más web 2.0-ás internetes régiók elsősorban az állampolgárok kommunikációs felületei, itt tehát a tömegmédiában tapasztalhatótól eltérő reprezentációkra számíthatunk. Jellemző mind a szélsőségesebb elfogultság, mind a szokásostól eltérő mértékű távolságtartás. Értelemszerűen a vezérek web 2.0-ás profiljait és feltöltéseit a fent definiált saját és stáb erőfeszítésekhez sorolom.

5. Az állampolgárok vezérre irányuló cselekvései. Ebbe a jelenségkörbe olyan állampolgári tevékenységeket sorolok, mint a demonstrációkon való részvétel, a vezér érdekében vagy felhívására történő petíció aláírása, stb.

Mivel a CIP modell értelmében a siker egyik legfontosabb meghatározója a szituáció, melynek a kezelésében a vezér tipikus viselkedést tanúsít, ezért a vizsgálathoz néhány **eseményt** érdemes a középpontba állítani. Az események azért is rendkívül alkalmasak a politikai közösség és benne a vezér működésének a kutatásához, mert megszakítják a társadalmi és politikai folyamatok szokásos rendjét, ami arra kényszeríti a politikusokat egyfelől, az állampolgárok közösségeit másfelől, hogy erőfeszítéseket tegyenek a dolgok és a dolgok közepette saját maguk és saját közösségeik újraértelmezése és újrateremtése érdekében.⁶ Az esemény nem más, mint amikor kizökken az idő, s a vezér egyik fő feladata helyre tolni azt.

Az események nem csekély része nem kívülről zökkenti ki a dolgok normális menetét, hanem maguk a politikusok próbálnak kezdeményezéseket eseményekké változtatni.⁷ Más részük ezzel szemben valós esemény, mely ténylegesen is szolgálhatja a közösségi, nemzeti összetartozás érzését (Dayan–Katz 1992). Mindkét típus érdemes a figyelmünkre, már csak azért is, mert gyakran nem válnak el élesen egymástól: a kívülről keltett válságot az egyik politikus megpróbálja felnagyítani, a másik – érezve, hogy a bekövetkezett fordulat nem neki kedvez – igyekszik bagatellizálni. Különösen jellemző ez a valamelyik vezér által kreált eseményekre és válságokra.

Olyan eseményekre kell figyelni, amelyek kiváltképpen egybevágnak az integrációs kérdésfelvetéssel. Ilyen lehet például a Magyarország német megszállásának, a megszállás áldozatainak emléket állító Szabadság téri emlékmű körüli vita, mely megszólalásra és cselekvésre ösztökélt több vezért, tömegmédiát és állampolgárt is, és láthatóan a magyar politikai közösség megteremtésének az ügyéről szólt. Szinte kimeríthetetlen forrása az integrációs és dezintegrációs performanszok kutatásának a 2015-öt végig izgalomban tartó migrációs válság, mely többszörösen vetette fel az átfogó magyar politikai közösség és az egyes politikai közösségek mibenlétének, valamint az Európa és az emberiség és emberiség szintjén értelmezhető összetartozás kérdéseit. Gyurcsány Ferenc őszi beszéde és annak kommunikációja, Orbán Viktor 2009-es kötcsei és 2014-es tusnádfürdői beszéde és ezek fogadtatása, Vona Gábor 2015-ös októberi gondolatai, Gyurcsány Ferenc *Sokak Magyarországa* című 2015-ös írása hasonlóképpen jó források a tipizáláshoz.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZEREK

Ahogy fentebb jeleztem, a vezérnek a politikai közösség integrálására irányuló erőfeszítéseit a politikus és a közösség közötti interakciók folyamatoként fogom fel. Ebben az interakcióban jobbra a vezér a kezdeményező. Olyan kezdeményezésekkel áll elő, amelyek révén a reményei szerint meg tudja erősíteni, vagy ki tudja szélesíteni az őt támogatók körét, mely kör szorosabb vagy lazább, tehát heterogén ugyan, de a választások alkalmával tettekben is megnyilvánuló politikai közösséget alkot. A kezdeményezésnek, illetve a kívülről származó történésnek az jelzi az esemény jellegét, hogy hullámokat kelt a közönségben – a saját táborban pozitívat, az ellentáborban negatívat vagy lekicsinylőt, esetleg ignorálót.

A kezdeményezés, illetve az esemény kiváltotta reakció szavakkal és tettekkel történik. Ennek a leírásához elsősorban a társadalmi szemiotika eszköztárát fogom igénybe venni (Kress–van Leeuwen 1996, Van Leeuwen 2005), már csak azért is, mert szövegek, képek és mozgóképek vizsgálatát egyként és egységben célszerű alkal-

⁶ Az esemény lételeméleti és ismeretelméleti státusáról lásd Badiou 1988, Boer 2013 és Human 2015.

⁷ Erre reflektál Daniel Boorstin (1961/1992), és általában a *public relations* irodalma, mely szerint az eszméket eseményekké kell változtatni, hogy hatásosabbak legyenek.

mazni, és erre talán ez a módszer alkalmas a leginkább.

A társadalomszemiotika szerint jellemző az, hogy a cselekvő, esetünkben akár a politikus, akár a többi politikai aktor milyen jeleket, szemiotikai erőforrásokat vesz igénybe. Szemiotikai erőforrások alatt szöveges és képi metaforákat, diskurzusokat, műfajokat, stílusokat és jelek további osztályait értjük; tulajdonképpen maguk a kezdeményezések is szemiotikai erőforrásoknak tekintendők. Az átfogó magyar kultúra és azon belül az egyes politikai közösségek saját (politikai) kultúrája elérhetővé tesz, felkínál számos szemiotikai erőforrást, de a politikai aktor megpróbálhat új erőforrásokat is alkalmazni. Akár alkalmazkodik a meglévő erőforráskészlethez, akár újakkal áll elő, valamilyen reakcióra számíthat a többi politikai cselekvőtől, melyek közül a saját támogatói kör, a saját politikai közösség a legfontosabb a számára. Amennyiben a reakció pozitív, akkor a politikus, illetve általában a politikai aktor kitart a kezdeményezése, illetve az esemény sikeresnek bizonyult konstrukciós módja mellett. Ha azonban a reakció negatív, avagy elmarad, akkor vagy új kezdeményezéssel áll elő, vagy más módon kísérel meg megkonstruálni a külső forrású eseményt.

Ennek folytán a kutatási kérdések minden egyes politikai vezér esetében a következők:

- Milyen módon konstruálja meg a politikus az eseményt? Politikai vagy morális válságként? Szakpolitikai zavarként? Történelmi léptékű krízisként vagy pusztán mások által keltett elterelő hadműveletként?
- Milyen típusú eseményekre reagál a legintenzívebben, és melyeket próbál reakció nélkül hagyni?
- Milyen szavakat és diskurzusokat, cselekvéseket és gesztusokat alkalmaz az esemény értelmezésekor, megkonstruálásakor, az eseményre való reagálásakor?
- Belehelyezi-e a vezető politikus az eseményt valamilyen távlatos jövőképbe, a múltból ránk hagyományozott értékrendbe, vagy valamilyen praktikus diskurzusba arról, hogy egy kívülről keltett problémára kell most gyakorlati megoldást találni?
- Hoz-e létre politikai mozgalmat, kezdeményez-e megmozdulást, tüntetést, aláírásgyűjtést stb. az esemény körül, avagy beéri az eliteken belüli tárgyalásokkal és egyeztetésekkel?
- Kínál-e fel új, avagy régi identitásokat és identitáselemeket az esemény kapcsán az effektív és potenciális követőinek?
- Hogyan változik, változik-e a politikus viselkedése, alkalmazott eszközrendszere a CIP modell típusainak megfelelően amiatt, hogy egy másik típusnak kedvező szituációval kerül szembe? Képes-e a politikus kilépni például a karizmatikus vezető szerepéből akkor, ha inkább pragmatikus vezetőre van szükség és megfordítva?

Az esemény és kommunikációja akkor tekinthető integrációs mechanizmusnak, ha interakcióhoz vezet, legyen ez az interakció pozitív vagy negatív. Éppen ezért vizsgálni szükséges a reakciókat, azok szemiotikai konfigurációit. A pozitív és negatív reakciókat érdemes egymástól elkülönítve elemezni, hiszen – ahogyan szó volt róla – a pozitív reakciók elsősorban a saját politikai közösséget erősítik meg és szélesítik, a negatívak pedig a más politikai közösségeket, illetve az átfogó magyar nemzeti politikai közösséget. A kutatási kérdések azonban nagyjából megegyeznek a fentiekkel:

- Milyen módon konstruálja meg a saját politikai közösség és a külső politikai közösség a maga reakcióját az eseményre?
- Mely metaforákat, diskurzusokat és cselekvéseket veszi át, melyeket utasítja el és melyeket ignorálja a saját politikai közösség, illetve a külső politikai közösség a vezér által felkínáltak közül?
- Mely CIP típushoz köthető gesztusokat és cselekvéseket hiányol a saját politikai közösség és a politikust inkább elutasító politikai közösségek?

Közelebbről az alábbi módszereket érdemes alkalmazni:

1. Szövegfeldolgozás. A kvalitatív tartalomelemzés és a kritikai diskurzuselemzés (Fairclough 1995), valamint a Fiol–Harris–House (1999) tanulmány által bemutatott már említett módszer egyaránt alkalmas a feladatok elvégzéséhez.

1.1 A *kvalitatív tartalomelemzés* lehetőséget nyújt arra is, hogy szavak előzetes listája nélkül tárjuk fel egy szövegkorpusz meghatározó szavait, kategóriáit és csomópontjait.

1.2 A *kritikai diskurzuselemzés* előnye az, hogy a szövegeket és beszédflowamokat elhelyezhetjük az aktuális intézményi és politikai körülmények kontextusában.

1.3 A Fiol–Harris–House módszer kiváltképpen alkalmas a beszédek időbeli dinamikájának a vizsgálatára.

2. Vizuális elemzés. A képek és mozgóképek vizsgálatában Gunther Kress és Theo van Leeuwen elmélete és módszertana (Kress–van Leeuwen 1995) kecsegtet a legnagyobb haszonnal, ötvözve vezetéskutatási eredményekkel (pl. Griffey–Jackson 2010, Azevedo 2011.)

2.1 Képi metaforákat érdemes keresni, mégpedig olyanokat, amelyek a jövővel vagy a múlttal, a múltból átemelendő értékekkel kapcsolnak össze jelenbeli vezéri cselekvéseket.

2.2 Nem csak szöveges, hanem képi diskurzusok is definiálhatók a rendszeresen ismétlődő képi metaforák és metaforakonfigurációk összegyűjtése révén.

2.3 Jellemző lehet egy-egy vezértípusra egy-egy műfaj, vagyis az üzenetek kommunikációs csatornáinak, a kommunikációs cselekvések szerveződési módjainak a specifikuma.

3. Etnográfiai elemzés. A műfajok egyike a politikai nagygyűlés. A tömegrendezvényeken való részvétel alkalmas az érzelmek követésére, valamilyen mértékű mérésére: Scheff 1990, Lofland–Lofland 1995, Schweingruber–MacPhail 1999, Collins 2004. Egy alkalmazása: Kiss–Szabó–Antal 2014.

ÖSSZEFOGLALÓ

A fentiekben felvázoltam a politikai integráció egyik mechanizmusának, a politikai közösség vezér általi kiterjesztésének és elmélyítésének a vizsgálati módszerét. Egy olyan korszakban, amikor számos ok miatt a képviselőben a pártelv gyengülni látszik, és felerősödik a kiemelt személyek befolyása, vagy legalábbis vélt hatalma, a vezérek viselkedésének vizsgálata sokat elárulhat a magyar politikai közösség és közösségek állapotáról, ezen belül az integráltságáról, az integráltság változásairól, e változások okairól.

A politikai integráltság nem pusztán a vezérek, sem az állampolgárok, de még csak nem is e két politikai cselekvő együttműködésének a függvénye, hanem az értékeléséhez figyelembe kell vennünk legalább még egy komponenset, azokat a szituációkat, amelyekben és amelyeknek a kihívásaira a vezérek és az állampolgárok közötti interakciók végbemennek.

A három komponens tulajdonképpen egyszerre jön létre és folyamatosan formálja is egymást. A vezér abból születik, hogy a követők pozitívan fogadják a szituációban mutatott teljesítményét; az állampolgárok attól válnak az adott politikai közösség tagjaivá, hogy a szituáció megoldásában a prototípus szerepét eljátszó vezér követőivé válnak; a szituáció pedig azáltal jön létre és formálódik, hogy a politikus a segítségével akar támogató követőket szerezni, az állampolgárok pedig megoldásokat követelnek a szituációra a politikai vezetőiktől. Ha tehát a három komponens egymást erősítő interakciókra képes, akkor ez növeli az adott politikai közösség és közvetlenül vagy közvetve a magyar társadalom integráltságát. Ha nem, akkor a dezintegráltság erősödik: az állampolgárok nem találják azt a vezetőt, aki a szituációnak megfelelő típusú viselkedésre képes, és akire ezért érdemes lenne szavazni; a politikus elveszíti a szituáció megkövetelte vezértípust és elveszíti a követőit; a szituáció pedig megoldatlan és kihasználatlan marad, a vele való megküzdés sikere nem kapcsolja össze egymással a politikusokat és az állampolgárokat.

IRODALOMJEGYZÉK

- Anderson, B. (2006) *Elképzelt közösségek*. L'Harmattan, Budapest.
- Azevedo, B. (2011) The Screaming Pope: Imagery and leadership in two paintings of the Pope Innocent X. *Leadership*, 7, 27–50. <http://dx.doi.org/10.1177/1742715010386859>.
- Badiou, A. (1988) *L'être et l'événement*. Éditions du Seuil, Párizs.
- Bedell-Avers, K. E. – S. T. Hunter – M. D. Mumford (2008) Conditions of problem-solving and the performance of charismatic, ideological, and pragmatic leaders: A comparative experimental study. *The Leadership Quarterly*, 19, 89–106. <http://dx.doi.org/10.1016/j.leaqua.2007.12.006>.
- Bennett, W. L. (2012) The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Sciences*, 644, 20–39. <http://dx.doi.org/10.1177/0002716212451428>.
- Bligh, M. C. – J. C. Kohles – R. Pillai (2005) Crisis and Charisma in the California Recall Election. *Leadership*, 1, 323–352. <http://dx.doi.org/10.1177/1742715005054440>.
- Boda Zs. (2013) *Legitimitás, bizalom, együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában*. Argumentum, Budapest.
- Boer, R. (2013) Revolution in the Event: The Problem of Kairós. *Theory, Culture & Society*, 30(2), 116–134. <http://dx.doi.org/10.1177/0263276412456565>.
- Boorstin, D. J. (1961/1992) *The image: a guide to pseudo-events in America*. Vintage Books, New York.
- Burns, J. M. (1978) *Leadership*. New York: Harper & Row.
- Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press.
- Conger, J. A. (1989) *The Charismatic Leader. Behind the Mystique of Exceptional Leadership*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, London.
- Conger, J. A. – R. N. Kanungo (1998) *Charismatic Leadership in Organizations*. Sage, Thousand Oaks.
- Corner, J. (2000) Mediated persona and political culture: Dimensions of structure and process. *European Journal of Cultural Studies*, 3, 386–402. <http://dx.doi.org/10.1177/13675494000300306>.
- Dayan, D. – E. Katz (1992) *Media events: the live broadcasting of history*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Elgie, R. (1995) *Political leadership in liberal democracies*. London: Macmillan.
- Fairclough, N. (1995) *Critical discourse analysis: the critical study of language*. Longman Pearson, Harlow.
- Femia, J. – A. Körösiényi – G. Slomp (szerk.) (2009) *Political Leadership in Liberal and Democratic Theory*. Imprint Academic.
- Fiol, M. C. – D. Harris – R. House (1999) Charismatic leadership: Strategies for effecting social change. *The Leadership Quarterly*, 10(3), 449–482. [http://dx.doi.org/10.1016/S1048-9843\(99\)00021-1](http://dx.doi.org/10.1016/S1048-9843(99)00021-1)
- Gaffney, J. (2001) Imagined Relationships: Political Leadership in Contemporary Democracies. *Parliamentary Affairs*, 54(1), 120–133. <http://dx.doi.org/10.1093/pa/54.1.120>.
- Garzia, D. (2011) The personalization of politics in Western democracies: Causes and consequences on leader-follower relationships. *The Leadership Quarterly*, 22, 697–709. <http://dx.doi.org/10.1016/j.leaqua.2011.05.010>.
- Griffey, E. – B. Jackson (2010) The Portrait as Leader: Commissioned Portraits and the Power of Tradition. *Leadership*, 6, 133–157. <http://dx.doi.org/10.1177/1742715010363207>.
- Hallin, D. C. – P. Mancini (2008) *Médiarendszerek*. Gondolat, Budapest.
- Helms, L. (2012) Introduction: The Importance of Studying Political Leadership Comparatively. In Helms, L. (szerk.) *Comparative Political Leadership*. Palgrave Macmillan, London, 1–24.
- Hogg, M. (2001) A Social Identity Theory of Leadership. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 184–200. http://dx.doi.org/10.1207/S15327957PSPR0503_1.
- Human, O. (2015) Potential Novelty: Towards an Understanding of Novelty without an Event. *Theory, Culture & Society*, 32(4), 45–63. <http://dx.doi.org/10.1177/0263276414531050>.
- Kellerman, B. (2008) *Followership. How Followers Creating Change and Changing Leaders*. Harvard Business Press, Boston, Massachusetts.
- Kellerman, B. (2012) *The End of Leadership*. New York: Harper Business.
- Kiss B. (2013) Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle*, 3, 7–28.
- Kiss B. (2015a) Politikai közösség kilencven perc alatt. *Politikatudományi Szemle*, 2, 57–87.

- Kiss B. (2015b) Integráció és politika. *Socio.hu*, 3, 84–104. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.84>.
- Kiss B. – Szabó G. – Antal A. (2014) Politikai nagygyűlések mint interakciós rituálék. *Politikatudományi Szemle*, 2, 7–29.
- Körösényi A. (2005) *Vezér és demokrácia* Harmattan, Budapest.
- Körösényi A. (2009) Political Leadership: Classical vs. Leader Democracy In Femia et al. (szerk.) *Political Leadership in Liberal and Democratic Theory*. Imprint Academic, 79–100.
- Kress, G. – T. van Leeuwen (1996) *Reading Images: The grammar of visual design*. Routledge, London.
- Lányi G. (2001) *Rendszerváltás és politikai pszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Le Bon, G. (1895/2004) *A tömegek lélektana*. Hermit Könyvkiadó, Budapest.
- Le Bon, G. (1910) *La Psychologie politique et la défense sociale*. Flammarion, Párizs.
- Leeuwen, T. van (2005) *Introducing Social Semiotics*. Routledge, London.
- Lofland, J. – L. H. Lofland (1995) *Analyzing social settings: a guide to qualitative observation and analysis*. Belmont, Wadsworth.
- Mabey, C. and K. Morrell (2011) Leadership in crisis: ‘Events, my dear boy, events’. *Leadership*, 7(2), 105–117. <http://dx.doi.org/10.1177/17427150110394732>.
- Manin, B. (1997) *The principles of representative government*. New York: Cambridge University Press.
- Metz R. (2014) A vezérek „rég-új” eszköze. A politikai mozgalmak funkciója a demokráciában. *Politikatudományi Szemle*, XXIII/1, 105–128.
- Mumford, M. D. – J. R. Van Doom (2001) The leadership of pragmatism: Reconsidering Franklin in the age of charisma. *The Leadership Quarterly*, Vol. 12 Issue 3, 274–309. [http://dx.doi.org/10.1016/S1048-9843\(01\)00080-7](http://dx.doi.org/10.1016/S1048-9843(01)00080-7).
- Mumford, M. D. (2006) *Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leaders*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah.
- Mumford, M. D. – J. Espejo, – S. T. Hunter – K. E. Bedell-Avers – D. L. Eubanks – S. Connelly (2007) The sources of leader violence: A comparison of ideological and non-ideological leaders. *The Leadership Quarterly*, 18, 217–235. <http://dx.doi.org/10.1016/j.leaqua.2007.03.005>.
- Mumford, M. D. – A. L. Antes – J. J. Caughron – T. L. Friedrich (2008) Charismatic, ideological, and pragmatic leadership: Multi-level influences on emergence and performance. *The Leadership Quarterly*, 19 144–160. <http://dx.doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.01.002>.
- Nye, J. S. (2008) *The Powers to Lead*. Oxford University Press, New York.
- Pakulski, J. – Körösényi A. (2012) *Toward leader democracy*. London, New York: Anthem Press.
- Peele, G. (2005) Leadership and Politics: A Case for a Closer Relationship? *Leadership*, 1, 187–204. <http://dx.doi.org/10.1177/1742715005051858>.
- Scheff, T. J. (1990) *Microsociology. Discourse, Emotion, and Social Structure*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Schweingruber, D. – C. McPhail (1999) A Method for Systematically Observing and Recording Collective Action *Sociological Methods & Research*, 27/4, 451–498. <http://dx.doi.org/10.1177/0049124199027004001>.
- Strange, J. M. – M. D. Mumford (2002) The origins of vision. Charismatic versus ideological leadership. *The Leadership Quarterly*, 13, 343–377.
- Strange, J. M. – M. D. Mumford (2005) The origins of vision: Effects of reflection, models, and analysis. *The Leadership Quarterly*, 16, 121–148.
- Tajfel, H. (1972) La categorization sociale. In Moscovici, S. (szerk.) *Introduction à la psychologie sociale. Vol. 1*. Paris: Larousse, 272–302.
- Weber, M. (1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.